

Kamila PAWEŁCZYK-DURA

Archiwum Państwowe w Łodzi

Materiały archiwalne dotyczące Częstochowy w zasobie Archiwum Państwowego w Łodzi (na przykładzie zespołu Rząd Gubernialny Piotrkowski)

Rządy gubernialne powołano jako jednostki administracji ogólnej II instancji w guberniach kaliskiej, kieleckiej, lubelskiej, łomżyńskiej, piotrkowskiej, płockiej, radomskiej, siedleckiej, suwalskiej i warszawskiej, na mocy ukazu z 31 grudnia 1866 r. *O zarządzie gubernialnym i powiatowym w Królestwie Polskim*¹. Zgodnie z nim na czele nowo utworzonych dziesięciu guberni stali carscy nominaci w osobie gubernatorów, którzy w ramach powierzonych kompetencji działali bezpośrednio przez podległe ich jurysdykcji organy lub za pośrednictwem ciała kolegialnego – rządu gubernialnego².

Do kompetencji rządów należały sprawy gospodarcze, podatkowe, wyznaniowe, więziennictwo, pobór rekrutów, zaopatrzenie oddziałów wojskowych i straży ziemskiej, ustalanie granic powiatów i gmin, nadzór nad budownictwem sanitarnym oraz budową dróg i mostów, zatwierdzanie planów i kosztorysów na wznoszenie lub reperację zabudowań miejskich, przemysłowych, domów prywatnych oraz kościołów i kaplic, sprawy zarządu miast, zatwierdzanie ich budżetów, kontrola ruchu ludności oraz sprawy personalne urzędników gubernialnych³.

W początkowym okresie strukturę organizacyjną rządów gubernialnych stanowiły:

1. Kancelaria Ogólna – „prowadzi protokoły jego posiedzeń; sporządza wykazy interesów załatwionych i niezałatwionych; prowadzi korespondencję o dostarczenie pieczęci urzędowych dla rządów gubernialnych, powiatio-

¹ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. 66, s. 115–193, art. 1–131.

² Tamże, s. 123, art. 14.

³ Tamże, s. 133–149, art. 30–35.

- wych i gminnych; zachowuje księgi genealogiczne i szlacheckie; zapisuje do ksiąg genealogicznych szlachtę i wydaje w tym przedmiocie świadectwa”⁴;
2. Wydział Administracyjny – w którym „koncentrują się interesa dotyczące osobistego składu, utrzymania i urzędzenia władz rządowych Rządowi Gubernijalnemu podwładnych; rozgraniczania powiatów i gmin; urzędzenia miast i wsi pod względem budowlanym i drogowym, oraz rozmaitych przedmiotów gospodarstwa ziemskiego i publicznego, w szczególności zaś gospodarstwa miast, budowy kościołów, domów modlitwy i innych gospodarczych kwestyj zarządu duchownego, i dotyczące administracji w ogólności”⁵;
 3. Wydział Wojskowo-Policyjny – zajmujący się „wykonywaniem powinności rekruckiej, kwaterunkowej i dostawy podwód, urzędzeniem budowli wojskowych i miejsc pod obozy, zaopatrzeniem wojsk i t.p.; przedmiotami dotyczącymi urlopowanych i dymisyonowanych żołnierzy, dotyczącemu więzień, przesyłki aresztantów, śledzenia osób i funduszków; przedmiotami pasportowemi, dotyczącemu cudzoziemców, nadzwyczajnych wypadków i zdarzeń i w ogólności przedmiotami wykonawczo i śledczo-policyjnemi”⁶;
 4. Wydział Skarbowy – odpowiedzialny za „księgi poborowe podatków i zawiaduje czynnościami dotyczącymi ściągania podatków i innych poborów skarbowych”⁷;
 5. Wydział Dóbr Rządowych – w jego kompetencji „przedmioty dotyczące dóbr i lasów skarbowych i pod zarządem skarbu zostających”⁸;
 6. Wydział Prawny – regulujący „przedmioty dotyczące obrony praw skarbu i instytucyj zostających pod opieką Rządu; spraw spornych z osobami prywatnemi; sądu administracyjnego; kwestyj prawnych, wynikających we władzach i instytucjach gubernialnych i t.p.”⁹;
 7. Wydział Ubezpieczeń – prowadzący „czynności, które należały dotąd do zawiadywania Dyrekcyi Ubezpieczeń, dotyczące wszelkiego rodzaju ubezpieczeń, na zasadzie oddzielnej Ustawy [...]”¹⁰;
 8. Wydział Lekarski – kierujący „przedmiotami dotyczącymi zabezpieczenia zdrowia publicznego, oraz składu osobistego zarządu lekarskiego; czuwa nad wykonywaniem przepisów ustawy lekarskiej; udziela opinije w kwestiach lekarskich. Do tegoż Wydziału należą: przedmioty służby weterynaryjnej w gubernii”¹¹.

⁴ Tamże, s. 157, art. 63.

⁵ Tamże, s. 155, art. 56.

⁶ Tamże, art. 57.

⁷ Tamże, art. 58.

⁸ Tamże, art. 59.

⁹ Tamże, s. 155–157, art. 60.

¹⁰ Tamże, s. 157, art. 62.

¹¹ Tamże, s. 157, art. 61.

Ponadto przy rządzie gubernialnym funkcjonowały jeszcze – pozostające „w zawiadywaniu archiwisty i jego podług etatu pomocników”¹² – archiwum oraz, będąca „pod zarządem Vice-Gubernatora i bezpośrednim zawiadywaniem Redaktora Dziennika Gubernialnego”, drukarnia, która „przysposabia księgi, blankiety i inne przedmioty dla władz gubernialnych i powiatowych”¹³. Powołano ponadto stanowisko redaktora dziennika gubernialnego oraz budowniczego gubernialnego¹⁴.

W latach późniejszych organy te podlegały reorganizacjom zachodzącym na poziomie wydziałów i referatów, które łączono bądź rozdzielano w zależności od potrzeb. W przypadku stanowiącego przedmiot badań Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego już w 1869 roku z obszaru jego działalności wyłączono wymiar i pobór podatków oraz sprawy nadzoru nad dobrami rządowymi, przekazując je Izbie Skarbowej¹⁵. W 1874 roku kompetencje w zakresie poboru do wojska przejął Urząd Poborowy¹⁶. W 1902 roku zlikwidowano Wydział Ubezpieczeń, a jego czynności wykonywał odtąd Urząd Ubezpieczenia Budynków od Ognia¹⁷. W 1898 roku wyłączono zagadnienia nadzoru nad zwierzętami z kompetencji Wydziału Lekarskiego i utworzono samodzielny Wydział Weterynaryjny¹⁸.

Rząd Gubernialny Piotrkowski prowadził swą działalność nieprzerwanie do 1914 roku. Wybuch I wojny światowej i przesuwanie się frontu wymusiło ewakuację władz gubernialnych w głąb Imperium. Urząd funkcjonował jeszcze na terenie Rosji do 1918 roku włącznie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości większość akt wywiezionych do Imperium rewindykowano do kraju. Akta Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego, zgodnie ze swą właściwością, przewieziono do Piotrkowa i zgromadzono w tamtejszym, tworzącym się, archiwum¹⁹. Po okresie wojennym i tymczasowym zdeponowaniu dokumentów w archiwach w Poznaniu i Katowicach akta gubernialne na krótko wróciły do Piotrkowa. W związku z projektowanymi przenosinami archiwum z Piotrkowa do Łodzi, już z końcem trzeciego kwartału 1949 roku rozpoczęto przemieszczanie części piotrkowskiego zasobu archiwalnego. Pod koniec tego roku w łódzkiej placówce archiwalnej zgromadzono ponad 40 000 j.a., na które składały się archiwalia będące wytworem kancelarii rosyjskiej²⁰.

¹² Tamże, s. 167, art. 83.

¹³ Tamże, s. 167, art. 84.

¹⁴ Tamże, s. 167, art. 85–86.

¹⁵ Tamże, s. 199–201, art. 8–9; Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APL), Rząd Gubernialny Piotrkowski (dalej: RGP), Wydział Administracyjny, sygn. 701, k. 1–8.

¹⁶ APL, Urząd Poborowy Guberni Piotrkowskiej, sygn. 44; tamże, sygn. 42, k. 1–6.

¹⁷ Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa, 1900, nr 163, s. 5597–6000. Zob. też: Archiwum Główne Akt Dawnych, Zarząd Wzajemnego Ubezpieczenia od Ognia Budynków w guberniach Królestwa Polskiego, zesp. 259.

¹⁸ APL, RGP, Wydział Administracyjny, sygn. 11663, k. 1–6.

¹⁹ *Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, pod red. M. Bandurka, Warszawa 1998, s. 14–15.

²⁰ T. Matuszak, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919–1951*, Piotrków Trybunalski – Radzyń Podlaski 2009, s. 230.

Pozostałość aktowa Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego wynosi blisko 59 261 j.a., co stanowi ponad 524 m.b. akt. Granice terytorialne zespołu odnoszą się do terytorium guberni piotrkowskiej, obejmującej osiem powiatów: będziński z miastem powiatowym Będzinem, brzeziński z miastem powiatowym Brzezinami, częstochowski z miastem powiatowym Częstochową, łaski z miastem powiatowym Łaskiem, łódzki z miastem powiatowym Łodzią, noworadomski z miastem powiatowym Radomskiem (Noworadomskiem), piotrkowski z miastem powiatowym Piotrkowem oraz rawski z miastem powiatowym Rawą²¹.

* * *

W zespole Rząd Gubernialny Piotrkowski zachowały się anteriora, które odnoszą się do obszarów byłych guberni warszawskiej i radomskiej, stanowiących po reformie 1866 roku nową gubernię piotrkowską. Największą ilościowo grupę anteriorów stanowią akta miast. Akta miasta Częstochowy z okresu 1818–1866 to siedemdziesiąt trzy posyty, o niezaprzeczalnej wartości badawczej i różnorodnej tematyce. Odzwierciedlają one, najkrócej rzecz ujmując, funkcjonowanie organizmu miejskiego na przestrzeni dziesięcioleci, uwzględniając i zachowując w postaci materiałów archiwalnych najważniejsze jego elementy.

W serii anteriorów zachowały się akta Komisji Województwa Kaliskiego z lat 1811–1818 oraz 1818–1920, zawierające raporty z rewizji miast Starej i Nowej Częstochowy dokonanej 22 czerwca 1818 roku. Załącznik do nich stanowi kwestionariusz z ponad dziewięćdziesięcioma pytaniami wraz ze szczegółowymi odpowiedziami dotyczącymi zabudowy miasta, życia i działalności mieszkańców, dochodów kasy miejskiej i funkcjonowania rady miejskiej. Ich kompatybilną część stanowi „Opisanie historyczne oraz topograficzno-statystyczne Starej Częstochowy” z 1820 roku oraz wyciąg przychodów i rozchodów kasy miejskiej Nowej Częstochowy²², zaś uzupełnienie „Regestr pomiarowy miasta Starej Częstochowy”²³, „Regestr pomiarowy miasta Nowej Częstochowy wraz z przedmieściem św. Barbary specjalnie rozmierzonej, jak teraz obywatele miasta Nowej Częstochowy używają, jako też i części gruntów do folwarku Lisinca, ekonomii Gorzelnia należących tak daleko zajętych, jak wspomniani obywatele tegoż miasta okazali i od rządu do swego ograniczenia zyskać sobie pragną na miarę nową warszawską 300 prętów kwad[ratowych] na morgę 7 1/2 łokcia ciągłych, na pręt rachowanych w 1823 roku przez Bernhardt[a]”²⁴ i „Rekapituacja specjalnie wyrachowanych gruntów każdego w szczególności obywatela ile posiada w mieście Nowej Częstochowie rozmierzonych na miarę nową warszawską 300 prętów kwad[ratowych] na morgę 7 1/2 łokcia ciągłych na pręt przez Bernhardt[a] rachowanych”²⁵.

²¹ APL, RGP, Wydział Administracyjny, sygn. 8, k. 28–29.

²² APL, RGP, Anteriora, sygn. 225, 226.

²³ Tamże, sygn. 293b.

²⁴ Tamże, sygn. 293c.

²⁵ Tamże, sygn. 293a.

Stosunkowo obszerne, bo liczące w sumie ponad dwa tysiące ponumerowanych kolejno stron, są jednostki archiwalne, na które składa się korespondencja w sprawie pomiaru i regulacji tych osad wraz z aktami ich połączenia w jeden organizm miejski²⁶. Chronologicznie posyty te obejmują lata 1823–1866 i stanowią cztery odrębne jednostki inwentarzowe. Osobne pozycje inwentarzowe mają akta organizacji i działania Urzędu Muncypalnego oraz pracy jego urzędników, z załącznikami w postaci wykazów służby urzędników miejskich, zestawień finansowych oraz skarg mieszkańców miasta na niewłaściwe, ich zdaniem, wypełnianie obowiązków służbowych przez prezydenta i poszczególnych członków Urzędu Muncypalnego²⁷.

Akta *stricte* miejskie to posyty w sprawie nabywania działek przez żydowskich mieszkańców miasta i ich zabudowy z wykazami starozakonnych częstochowskich²⁸, budowy ratusza²⁹, brukowania ulic i mostów³⁰, dzierżawienia gruntów miejskich³¹, utrzymania narzędzi ogniowych³², zysków z propinacji³³. Jednostki z tej serii rejestrują także interesujące fakty z historii Częstochowy. Należy do nich, przykładowo, pożar miasta z 4 listopada 1862 roku, wskutek którego spalonych zostało czterdzieści domów, a sto sześćdziesiąt rodzin pozostało bez dachu nad głową³⁴, i sprawa przejęcia przez Zgromadzenie Sióstr Mariawitek budynku położonego pod numerem 29 przy alei Najświętszej Maryi Panny³⁵.

Anteriora zawierają akta osobowe częstochowskich urzędników³⁶, akta śledztwa prowadzonego przeciwko prezydentowi miasta Walerianowi Grochowskiemu za nadużycia władzy, wraz z obszernymi zeznaniami świadków³⁷, dokumentację prac remontowych prowadzonych w klasztorze jasnogórskim³⁸, materiały archiwalne wspólnot różnych wyznań (szkoły żeńskiej prowadzonej przez mariawitki³⁹, kościoła ewangelickiego⁴⁰, dozoru bożniczego⁴¹), regulacji hipoteki nieruchomości miejskich⁴², komitetu opieki nad ubogimi⁴³ oraz kwalifi-

²⁶ Tamże, sygn. 235, 237, 238, 239.

²⁷ Tamże, sygn. 236, 267, 268.

²⁸ Tamże, sygn. 227.

²⁹ Tamże, sygn. 254.

³⁰ Tamże, sygn. 264, 265, 287, 288.

³¹ Tamże, sygn. 272.

³² Tamże, sygn. 273.

³³ Tamże, sygn. 287, 279, 280, 281.

³⁴ Tamże, sygn. 291.

³⁵ Tamże, sygn. 290.

³⁶ Tamże, sygn. 1660, 1685, 1687, 1697, 1727, 1733, 1770, 1773, 1805, 1815, 1825, 1838, 1854, 1844, 1883, 1880, 1909, 1913.

³⁷ Tamże, sygn. 1726.

³⁸ Tamże, sygn. 2389.

³⁹ Tamże, sygn. 2391.

⁴⁰ Tamże, sygn. 2450.

⁴¹ Tamże, sygn. 2504.

⁴² Tamże, sygn. 2964–2967.

kacji kupców i kramarzy⁴⁴. Ponadto jednostka o tytule oryginalnym *Akta Komisji Województwa Kaliskiego w przedmiocie skarbcu klasztoru na Jasnej Gorze Częstochowskiej* składa się z korespondencji w sprawie odlania ze srebrnych wotów jasnogórskich dwóch figur św. Pawła i św. Antoniego, wraz z cennymi załącznikami – listami gen. Jana Henryka Dąbrowskiego, z jego własnoręcznym podpisem, oraz dokumentem *Regestra Totius Thesauri Claro Montani sub Tempus Visitationis Canonicae Provincialis descripto Diebus Junij Anno Domini 1803*⁴⁵.

Odmienny charakter ma zgromadzona w tym zespole seria akt Kancelaria Prezydialna. Zbiór tworzą, w większości, jednostki zawierające protokoły posiedzeń rządu, rozporządzenia władz, ukazy, manifesty, statystykę spraw załatwianych przez rząd i ogłoszenia rejestrujące zakres kompetencyjny tej komórki organizacyjnej. Kancelaria Prezydialna wydawała także zezwolenia na organizację przedstawień teatralnych i innych widowisk, wydawała „Wiadomości Gubernialne”, kontrolowała wydatki na druki, opał i światło. Po 1906 roku rejestrowała stowarzyszenia i związki zakładane we wszystkich miastach guberni. W samej Częstochowie, jak wynika z pozostałości aktowej, ubiegano się o rejestrację blisko trzydziestu organizacji.

Każdorazowo pismem wszczynającym sprawę było podanie członków stowarzyszenia zwracających się do władz gubernialnych z prośbą o rejestrację. Założyciele, zgodnie z ówczesnym ustawodawstwem rosyjskim, zobligowani byli do przedstawienia do wglądu organom administracyjnym statutu rejestrowanego stowarzyszenia (zachowały się w materiale aktowym). Regulaminy te miały schemat szablonowy, powtarzalny dla każdego nowego związku. Wypunktowywano w nich podstawowe dane dotyczące stowarzyszenia (pełna nazwa oraz miejsce działania), cel i charakter działalności, skład osobowy, porządek przyjmowania i usuwania członków, powoływania zarządu, zwoływania zebrania ogólnego i pracy komisji rewizyjnej.

Analiza poszytów składających się na tę serię akt wskazuje na prężną działalność częstochowskiej wspólnoty żydowskiej, wspierającej swoich współpracowników i chętnie współpracującej na rzecz dobra wspólnego. Świadczą o tym, między innymi, akta Towarzystwa Opieki nad Uczącą się Młodzieżą Żydowską „Chinich-Bonim”⁴⁶, Towarzystwa Pomocy Handlującym i Rzemieślnikom Żydom „Gemilis Hasodim”⁴⁷, Towarzystwa Opieki nad Ubogimi Żydami „Machnosas-Orchim”⁴⁸, Towarzystwa Pomocy Ubogim i Chorym Żydom „Linas Hacedek”⁴⁹,

⁴³ Tamże, sygn. 3197.

⁴⁴ Tamże, sygn. 3361.

⁴⁵ Tamże, sygn. 2390.

⁴⁶ APL, RGP, Kancelaria Prezydialna, sygn. 726. Występujące w tekście nazwy instytucji oraz imiona i nazwiska zapisano przy wykorzystaniu zasad transkrypcji, trzymając się brzmienia występującego w materiale aktowym.

⁴⁷ Tamże, sygn. 846.

⁴⁸ Tamże, sygn. 872.

⁴⁹ Tamże, sygn. 831.

Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Drobnych Kupców i Rzemieślników Żydowskich⁵⁰, Żydowskiego Towarzystwa Literackiego w Petersburgu Oddziału w Częstochowie⁵¹ i Towarzystwa Opieki nad Ubogimi Żydami „Machzikaj-Hadas”⁵². Jednocześnie wymienić należy stowarzyszenia o charakterze zawodowym, kulturalnym czy społeczno-oświatowym, tj.

- zawodowe: Stowarzyszenie Rękodzielniczek „Dźwignia Częstochowska”⁵³, Towarzystwo Muzyczne Pracowników Fabryki Motte i Spółka⁵⁴, Towarzystwo Teatralno-Muzyczne przy Fabryce Motte i Spółka⁵⁵, Związek Robotników „Robotnicze Ognisko”⁵⁶, Związek Zawodowy Cieśli⁵⁷, Związek Malarzy Pokojowych⁵⁸, Chrześcijański Związek Piekarzy⁵⁹ i Towarzystwo Rolnicze⁶⁰;
- kulturalne: Towarzystwo Muzyczno-Literackie „Lira”⁶¹ i Towarzystwo Gimnastyczne⁶²;
- oświatowe i społeczno-oświatowe: Stowarzyszenie Pomocy Biednym Uczniom Częstochowskiego Męskiego Gimnazjum⁶³, Towarzystwo Pomocy Uczniom Zakładów Naukowych⁶⁴ i Towarzystwo Szerzenia Oświaty⁶⁵.

Większość z wymienionych stowarzyszeń odnaleźć można także w innych miastach guberni. Osobliwością częstochowską stanowią natomiast akta Towarzystwa Reformy Obyczajów i Walki z Prostyucją⁶⁶, a także Towarzystwa Myśliwskiego i Ochrony Zwierząt⁶⁷.

Archiwalia, ilustrujące w perspektywie historycznej funkcjonowanie Częstochowy jako organizmu miejskiego, w większości składają się na serię akt Wydziału Administracyjnego. Do zakresu kompetencji tej komórki organizacyjnej Rządu Gubernialnego należały wszystkie sprawy związane z funkcjonowaniem miasta, począwszy od regulacji, poprzez utrzymanie dróg, mostów i ulic, na opiece nad cmentarzami, jatkami, na ustalaniu dni jarmarcznych kończąc.

⁵⁰ Tamże, sygn. 854.

⁵¹ Tamże, sygn. 790.

⁵² Tamże, sygn. 641.

⁵³ Tamże, sygn. 638.

⁵⁴ Tamże, sygn. 600.

⁵⁵ Tamże, sygn. 599.

⁵⁶ Tamże, sygn. 697.

⁵⁷ Tamże, sygn. 435.

⁵⁸ Tamże, sygn. 478.

⁵⁹ Tamże, sygn. 474.

⁶⁰ Tamże, sygn. 801.

⁶¹ Tamże, sygn. 540.

⁶² Tamże, sygn. 927.

⁶³ Tamże, sygn. 6696.

⁶⁴ Tamże, sygn. 1027.

⁶⁵ Tamże, sygn. 309.

⁶⁶ Tamże, sygn. 399.

⁶⁷ Tamże, sygn. 1018.

Stosunkowo dobrze zachowaną grupą akt są materiały powstałe w wyniku zawierania umów dzierżawy, najmu, wykupu nieruchomości miejskich, sprzedaży i darowizny placów miejskich wraz z ich zagospodarowaniem pod budynki publiczne. Znajdują się wśród nich materiały odnoszące się do remontu ratusza miejskiego. W jednym z raportów prezydenta miasta Częstochowy pisano: „Budynek ratusza miejskiego, wzniesiony w 1823 roku, przy liczbie ludności miasta od 4000 do 5000 dusz w chwili obecnej, w związku ze wzrostem liczby ludności blisko 15 razy i zwiększeniem liczby personelu urzędniczego blisko 4-krotnie [...] wymaga remontu”⁶⁸. W dokumencie tym zawarto dokładny opis pomieszczeń magistrackich wraz z zaznaczeniem, ilu urzędników pracuje w każdym pokoju, oraz podkreślając trudne warunki lokalowe. Do pisma dołączono kosztorys proponowanych prac generalnych na lata 1904–1905, koncentrujących się wokół rozbudowy dotychczas istniejącego budynku.

Jak się okazało, nakłady były niewystarczające. Z dokumentów zawartych w kolejnym poszycie z lat 1907–1909 wynika, że pomimo wykonanego w latach wcześniejszych remontu budynek ratusza popadł częściowo w ruinę w związku z wielokrotnym wykorzystywaniem w celach innych niż urzędowe – w okresie wojny rosyjsko-japońskiej dokonywano w nim oględzin lekarskich nawet pięciu tysięcy rezerwistów, rejestrowano ich rodziny – blisko tysiąc osób, które przez dwa lub trzy dni w miesiącu przebywały w ratuszu w oczekiwaniu na wydanie dokumentu zezwalającego na pobranie należnego zasiłku, w latach 1906–1907 w ratuszu odbywały się wybory do Dumy Państwowej, wreszcie zaś budynek wykorzystywano w charakterze więziennym, gdy areszt miejski był przepelniony⁶⁹. Z uwagi na powyższe magistrat wymagał dalszych prac remontowo-budowlanych, polegających – przykładowo – na drobnych naprawach⁷⁰, przebudowie jednego z budynków ratusza (szopy) celem urządzenia wartowni, i budowie ogrodzenia oddzielającego nowo projektowaną wartownię od podwórza ratuszowego⁷¹ oraz położeniu betonowego chodnika przed budynkiem⁷².

Z ważnych – z punktu widzenia potrzeb mieszkańców Częstochowy – instytucji miejskich wymienić należy rzeźnię. Zachowały się stosunkowo lapidarne akta odbudowy budynku spalonej rzeźni z 1904 roku⁷³ oraz poszyt zawierający prośbę dyrekcji Towarzystwa Akcyjnego Rzeźni Miejskich w Rosji o budowę w uroczysku Ostatni Grosz nowej rzeźni, na podstawie umowy koncesji na wyposażenie i eksploatację na okres 40 lat, zawartej 23 czerwca (6 lipca) 1906 roku pod numerem 3025, w biurze częstochowskiego notariusza Władysława Małkowskiego. Sprawę prowadzono od 1906 do 1913 roku włącznie, uzupełniając ją

⁶⁸ APŁ, RGP, Wydział Administracyjny, sygn. 3307.

⁶⁹ Tamże, sygn. 3680.

⁷⁰ Tamże, sygn. 2772.

⁷¹ Tamże, sygn. 141.

⁷² Tamże, sygn. 2768.

⁷³ Tamże, sygn. 3358.

o materiały odzwierciedlające funkcjonowanie rzeźni, w tym pisma w sprawie powiększenia rejonu działania, służby weterynaryjnej, zatrudnienia, budowy dróg dojazdowych i innych⁷⁴. Uzupełniają owe materiały jednostki archiwalne odnoszące się do projektu założenia przy częstochowskiej rzeźni miejskiej gabinetu mikroskopijnego badania mięsa wieprzowego⁷⁵, utworzenia oddziału kiszek (kiszarni)⁷⁶, prowadzonych prac remontowych⁷⁷ i instalacji nowego kotła⁷⁸.

W omawiany okresie zorganizowano w mieście ochotniczą straż ogniową. O początkach jej powstania raportowano: „Mające w tym roku [1871] w mieście Częstochowie liczne pożary domów prywatnych wywołały konieczność zorganizowania własnej drużyny pożarniczej, gdyż gaszenie takowych przez zgromadzonych ludzi, jak wykazało doświadczenie, nie przynosi oczekiwanych rezultatów”⁷⁹. W ślad za powyższą konstatacją podjęto, co potwierdzają kolejne poszyty wydziałowe, odpowiednie środki administracyjne powołania w Częstochowie wyspecjalizowanej służby w celu ochrony przeciwpożarowej – zatwierdzono statut działalności składający się z czternastu paragrafów opisujących cele, zakres działania, środki utrzymania, skład osobowy, system wyborów na członków, zarząd i organizację wewnętrzną miejskiego Towarzystwa Straży Ogniowej⁸⁰, i dokonano wyborów członków częstochowskiej straży ogniowej⁸¹. Kwestie materialnego posiadania ilustrują sprawy przejęcia przez miasto na własność budynków Towarzystwa Straży Ogniowej w Częstochowie. Stowarzyszenie własnym sumptem wyrównało jeden z miejskich placów, otoczyło go drewnianym ogrodzeniem, zorganizowało salę gimnastyczną dla członków, wzniosło przybudówkę ze stajniami dla koni oraz stróżówkę⁸². Wśród dokumentów odnajdziemy ponadto zapisy odstąpienia Towarzystwu placu miejskiego położonego na Starym Rynku, między ulicami Krakowską i Targową, najprawdopodobniej przy obecnej ulicy Strażackiej⁸³.

Osobną grupę materiałów archiwalnych stanowią akta szkół i szpitali. Te pierwsze reprezentują jednostki dotyczące przekształcenia częstochowskiego sześcioklasowego progimnazjum męskiego na pełne gimnazjum⁸⁴, prośby mieszkańców Częstochowy o założenie w mieście gimnazjum męskiego⁸⁵, wy-

⁷⁴ Tamże, sygn. 3357.

⁷⁵ Tamże, sygn. 11870.

⁷⁶ Tamże, sygn. 3258.

⁷⁷ Tamże, sygn. 3248, 3705.

⁷⁸ Tamże, sygn. 2883.

⁷⁹ Tamże, sygn. 890.

⁸⁰ Tamże, sygn. 890.

⁸¹ Tamże, sygn. 2342.

⁸² Tamże, sygn. 1715.

⁸³ Tamże, sygn. 1694.

⁸⁴ Tamże, sygn. 8926.

⁸⁵ Tamże, sygn. 11450.

dawania zezwoleń na otwarcie zakładów freblowskich⁸⁶, szkoły szycia i kroju⁸⁷, szkoły muzycznej⁸⁸ i szkoły przemysłowej⁸⁹ oraz zmiany statutu prywatnej szkoły handlowej I.J. Mejera⁹⁰. Drugie natomiast charakteryzuje, między innymi, sprawa odstąpienia na rzecz Powiatowej Rady Opieki Społecznej siedmiu placów miejskich, pod numerami 449–455, pod budowę nowego szpitala na sto łóżek, na rogu obecnych ulic 7 Kamienic i Pułaskiego; na dokumentację składają się korespondencja, protokoły z posiedzenia magistratu, kopia aktu notarialnego zawartego przed notariuszem Władysławem Piątkowskim w 1898 roku między prezydentem miasta Piotrem Wnorowskim a członkiem Rady Antonim Chrzastowskim⁹¹; analogiczna sprawa oddania w bezpłatne użytkowanie Towarzystwu Żydowskiemu gruntu miejskiego pod budowę żydowskiego szpitala publicznego, w miejscu istnienia starej rzeźni przy drodze prowadzącej na Zawodzie (obecnie ulica Mirowska), z kopią aktu notarialnego sporządzonego przez notariusza Władysława Małkowskiego w 1908 roku, w której stronami byli prezydent miasta Jan Głazek i przemysłowiec Henryk Markusfeld, kupiec Markus Henig, inżynier Ludwik Karpf i kupiec Markus Goldsztajn (tak zapisano w akcie, winno być prawdopodobnie Gradstein)⁹², oraz sprawa skreślenia ze spisu rzeczy pozostałych po zamknięciu w 1895 roku w Częstochowie dwóch szpitali cholerycznych⁹³.

Najmniej liczne są materiały archiwalne odnoszące się do częstochowskich koszar wojskowych, reprezentowane jedynie przez pojedyncze posyty. Najcenniejsze z nich to akta budowy murowanego dwupiętrowego budynku, w którym planowano rozlokować półbatalion strzelców pieszych, na nieruchomości położonej przy drodze prowadzącej od ulicy Szkolnej. W związku z planowaną inwestycją doktor pomologii, założyciel i właściciel szkoły ogrodniczej w Częstochowie i prezes Częstochowskiego Towarzystwa Ogrodniczego Karol Zawada zwrócił się do Rządu Gubernialnego z prośbą o udzielenie mu pożyczki w kwocie 10 000 rubli na dokończenie rozpoczętej inwestycji. Do akt dołączono, będące ważnym źródłem badawczym, kosztorys i projekt budowy⁹⁴.

Kontynuowano, wzorem lat poprzednich, sprawy wspólnot wyznaniowych dotyczące funkcjonowania w przestrzeni miejskiej. Częstochowscy katolicy, jak

⁸⁶ Tamże, sygn. 7536, 7684. Zakłady freblowskie prowadziły nauczanie początkowe w oparciu o system edukacji opracowany przez Friedricha Fröbla, niemieckiego pedagoga i twórcy ogródków dziecięcych (tak zwanych freblówek), zorientowany na wychowanie poprzez zabawę oraz dbałość o wszechstronne i harmonijne kształtowanie rozwoju fizycznego, umysłowego i moralnego dzieci.

⁸⁷ Tamże, sygn. 8236.

⁸⁸ Tamże, sygn. 7151.

⁸⁹ Tamże, sygn. 11559.

⁹⁰ Tamże, sygn. 12679.

⁹¹ Tamże, sygn. 2501.

⁹² Tamże, sygn. 3684.

⁹³ Tamże, sygn. 11872.

⁹⁴ Tamże, sygn. 12836a.

wynika z zachowanego materiału aktowego, głównie parafianie kościoła św. Zygmunta, prosili o wydanie zezwolenia na budowę nowego budynku sakralnego⁹⁵, otwarcie sali rzemieślniczej⁹⁶, a także przekazanie gruntu pod cmentarz⁹⁷. Uzupełnienie tych poszytów stanowią materiały archiwalne o oddaniu majątków pomariawickich w Częstochowie w zarząd parafii św. Zygmunta⁹⁸ i remontu kościoła pomariawickiego przyjętego pod zarząd tejże kościelnej jednostki organizacyjnej⁹⁹. Częstochowska społeczność ewangelicko-augsburska w omawianym okresie wykazała starania o budowę kościoła ewangelicko-augsburskiego i domu dla pastora¹⁰⁰. Jednocześnie w aktach wydziałowych odnaleźć można jednostki dotyczące projektu przeorganizowania filii kościoła ewangelicko-augsburskiego w Częstochowie na samodzielną parafię¹⁰¹ i szacujące etaty filii kościoła ewangelicko-augsburskiego¹⁰². W stosunku do uprzywilejowanej częstochowskiej społeczności prawosławnej pozostałość aktową stanowią archiwalia rejestrujące próby oddania w bezpłatne użytkowanie placu miejskiego na rzecz 7. i 8. Pułku Strzelców pod budowę cerkwi prawosławnej przy ulicy Celnej (obecnie ul. Kazimierza Pułaskiego)¹⁰³, sprawę odstąpienia przez mieszkańców miasta placu pod numerem 31 przy alei Panny Maryi pod budowę cerkwi¹⁰⁴ oraz uzyskania zgody na budowę prawosławnej świątyni (obecnie kościół św. Jakuba)¹⁰⁵ oraz późniejszego jej remontu kapitalnego, projektowanego na rok 1900¹⁰⁶. Wreszcie zaś Wydział Administracyjny wytworzył, w odniesieniu do żydowskiej gminy wyznaniowej, poszyty zawierające podanie Markusa Heniga, Markusa Gradsteina, Leopolda Kohna i Hermana Wernika na zezwolenie na budowę w Częstochowie na własny koszt synagogi żydowskiej na terenie przylegającym do linii kolejowej, z kopią aktu notarialnego zawartego przed Leopoldem Stanisławem Biernackim w 1899 roku¹⁰⁷, projekt remontu dachu na publicznej synagodze żydowskiej przy ulicy Nadrzecznej¹⁰⁸ i budowy w mieście mykw¹⁰⁹.

„Jasnogórskie” materiały Wydziału Administracyjnego reprezentowane są przez kilka różnorodnych treściowo jednostek archiwalnych. Obok dominują-

⁹⁵ Tamże, sygn. 8996, 9144.

⁹⁶ Tamże, sygn. 7893. Por.: APŁ, RGP, Wydział Budowlany, sygn. 12843.

⁹⁷ APŁ, RGP, Wydział Administracyjny, sygn. 8510.

⁹⁸ Tamże, sygn. 10057.

⁹⁹ Tamże, sygn. 10171.

¹⁰⁰ Tamże, sygn. 8973, 10266.

¹⁰¹ Tamże, sygn. 6704.

¹⁰² Tamże, sygn. 6536, 7724, 8088.

¹⁰³ Tamże, sygn. 3762.

¹⁰⁴ Tamże, sygn. 197.

¹⁰⁵ Tamże, sygn. 642.

¹⁰⁶ Tamże, sygn. 9409.

¹⁰⁷ Tamże, sygn. 9201.

¹⁰⁸ Tamże, sygn. 9285.

¹⁰⁹ Tamże, sygn. 9533, 9936.

cych spraw budowy w okolicach klasztoru kramów z pamiątkami religijnymi¹¹⁰ w serii zgromadzono akta zatwierdzenia komitetu kontroli przychodów i rozchodów klasztoru jasnogórskiego, w osobach Dominika Klepackiego, Władysława Małkowskiego i Ignacego Tomczyka¹¹¹. Osobne posyty poświęcono budowie i remontom pomnika cara Aleksandra II¹¹². Interesująca, z punktu badawczego przedmiotu, jestteczka poświęcona odbudowie po pożarze części zabudowań i spalonej dzwonnicy klasztoru jasnogórskiego¹¹³ oraz sprawa wysiedlenia ojców paulinów z budynków paulińskich przylegających do kościoła św. Barbary. Do 1864 roku w tych pomieszczeniach mieścił się nowicjat i mieszkali starsi zakonnicy. Po wprowadzeniu w Królestwie Polskim tak zwanej reformy klasztorów zostali oni przeniesieni na Jasną Górę, a przy kościele św. Barbary pozostawiono jedynie kilku duchownych, mających zająć się nadzorem nad zabudowaniami i majątkiem nieruchomym oraz pełnić regularną posługę kapłańską na rzecz ludności miasta. Na początku lat osiemdziesiątych władze gubernialne podjęły decyzję o pozostawieniu we władaniu paulinów samego kościoła św. Barbary i przekazaniu pozostałych zabudowań przykościelnych częstochowskiej Powiatowej Radzie Opieki Społecznej, o czym szczegółowo traktuje jeden z poszytów wydziałowych¹¹⁴.

Wartość badawczą posiadają także akta kilkunastu częstochowskich stowarzyszeń spożywców, dotyczące głównie ich założenia lub zatwierdzenia statutu działalności, towarzystw charytatywnych, oszczędnościowo-pożyczkowych, śpiewaczych i kredytowych oraz zakładanych w mieście cechów¹¹⁵. Zachowały się posyty obrazujące próby założenia w mieście kilku placówek o charakterze kulturalno-rozrywkowym. W tej sferze prym wiodły częstochowskie kina – projektowane do otwarcia dla szerokiej publiczności kino „Atoma” Kazimierza Mischczaka, Michała Wichra, Franciszka Lula i Wincentego Szadkowskiego, mieszczące się w domu Markusfelda pod numerem 20 przy ulicy Teatralnej (obecnie al. Najświętszej Marii Panny 27 i al. Wolności 2)¹¹⁶, kina Zygmunta Snawadzkiego pod numerem 38 przy II Alei Najświętszej Maryi Panny¹¹⁷, organizacji przez Władysława Krzemińskiego, późniejszego właściciela kina „Odeon”, seansów kinematograficznych pod gołym niebem w ogrodzie spadkobierców Wolberga pod numerem 12 w I Alei Najświętszej Maryi Panny¹¹⁸. Warszawskie Towarzystwo Higieniczne złożyło ponadto podanie, w którym podkre-

¹¹⁰ Tamże, sygn. 3550, 9366.

¹¹¹ Tamże, sygn. 8255.

¹¹² Tamże, sygn. 1827, 9677, 11363.

¹¹³ Tamże, sygn. 9432.

¹¹⁴ Tamże, sygn. 8904.

¹¹⁵ Tamże, sygn. 7686, 8472, 8492, 6657, 8652, 7908, 7740, 8451, 7599, 6665, 7765, 6595, 7066, 2296, 2956, 4196, 6042.

¹¹⁶ Tamże, sygn. 11275. Por. APL, RGP, Wydział Budowlany, sygn. 16909.

¹¹⁷ APL, RGP, Wydział Administracyjny, sygn. 10871.

¹¹⁸ Tamże, sygn. 11029.

ślano, iż już istniejąca w mieście ekspozycja, obejmująca kilkanaście eksponatów (między innymi model wybudowanego zgodnie ze standardami higieny domu drewnianego, szkoły wiejskiej, łaźni, części studni, narzędzi pożarowych, prostej umywalki i wanny) cieszyła się dużym zainteresowaniem zwiedzających, głównie pątników z całego kraju. Biorąc pod uwagę powyższe, a także zaznaczając potrzebę uświadamiania ludności potrzeby zachowania higieny, wnioskodawca prosił o odstąpienie jednego z placów miejskich pod budowę nowego, specjalistycznego Muzeum Higienicznego. Wybrana lokalizacja, co potwierdza załączony do akt plan sytuacyjny, mieściła się w parku jasnogórskim, od strony ulicy Wieluńskiej. Działkę tę o rozmiarach około 540 sążni, jak wynika z protokołu posiedzenia częstochowskiego magistratu, przekazano Towarzystwu nieodpłatnie na okres 24 lat¹¹⁹.

Szeroko rozumiane akta miejskie Wydziału Administracyjnego to w zasadzie akta personalne urzędników władz administracyjnych różnych szczebli, w postaci ankiet. Zachowały się, wśród dziesiątków pozostałych, akta osobowe prezydentów miasta Piotra Wnorowskiego¹²⁰ i Waleriana Makowieckiego¹²¹, głównego lekarza powiatowego Wincentego Grządzielewskiego¹²², naczelnika powiatu częstochowskiego Parmena Kaszeryninowa¹²³, naczelnika częstochowskiej straży ziemskiej Klementa Hersta¹²⁴ oraz architektów Aleksandra Lie¹²⁵, Tadeusza Fijałkowskiego¹²⁶ i Ernesta Lühra¹²⁷. Akta przebiegu służby (*formularnyj spisok o służbie*) to dokumenty zawierające kompleks informacji o życiu i działalności publicznej carskich urzędników gubernialnych. Czternaście wyróżnionych rubryk ukazuje szczeble kariery naukowej i zawodowej (z wymienionymi datami dziennymi ukończenia szkoły i zajęcia każdej posady), otrzymane wyróżnienia i nagrody, wykorzystane urlopy, zasądzone wyroki oraz nie mniej interesujące związki rodzinne. Obok formularzy poświadczających służbę urzędniczą zachowała się korespondencja w sprawach obsadzania etatów¹²⁸, asygnowania dodatkowych pieniędzy na wynagrodzenia dla pracowników magistratu i zarządu miejskiego¹²⁹ lub wypłacania zapomóg dla znajdujących się w trudnej sytuacji finansowej¹³⁰.

W aktach Wydziału Administracyjnego występują licznie poszyty odnoszące się do inwestycji budowlanych. Innowacyjny, jak na omawiany okres, był pro-

¹¹⁹ Tamże, sygn. 3489.

¹²⁰ Tamże, sygn. 347.

¹²¹ Tamże, sygn. 314.

¹²² Tamże, sygn. 5188.

¹²³ Tamże, sygn. 454.

¹²⁴ Tamże, sygn. 4780, 5039.

¹²⁵ Tamże, sygn. 414.

¹²⁶ Tamże, sygn. 6668.

¹²⁷ Tamże, sygn. 5261.

¹²⁸ Tamże, sygn. 768.

¹²⁹ Tamże, sygn. 12537.

¹³⁰ Tamże, sygn. 12485, 12641.

jekt budowy i eksploatacji miejskiej linii tramwajowej¹³¹, instalacji sieci telefonicznej¹³² i oświetlenia miasta¹³³. W serii przeważają jednak projekty budowy obiektów prywatnych i przemysłowych prowadzonych na obszarze miasta. Te ostatnie reprezentowane są w materiale aktowym poprzez blisko sto dziesięć jednostek archiwalnych – pozostałości po istniejących lub projektowanych pod budowę w Częstochowie kaszarni¹³⁴, wytwórni apretury¹³⁵, fabryki papieru i drukarni¹³⁶, wytwórni pończoch¹³⁷ i tasiemek¹³⁸, garbarni¹³⁹, niklowni¹⁴⁰, przędzalni¹⁴¹, ślusarni¹⁴², tartaku¹⁴³, wytwórni wyrobów betonowych¹⁴⁴, czesalni wełny¹⁴⁵, wytwórni koronek i wyrobów haftowanych¹⁴⁶, papy dachowej¹⁴⁷, przerobu skalenia¹⁴⁸, stolarni¹⁴⁹, młyna¹⁵⁰, odlewni wyrobów z brązu¹⁵¹, pieców do wypalania cegły¹⁵², do wypalania wyrobów glinianych i porcelanowych¹⁵³, do wypalania wapna¹⁵⁴, zakładu zegarmistrzowskiego¹⁵⁵, szarpalni szmat¹⁵⁶, tokarni¹⁵⁷, wytwórni albumów¹⁵⁸, armatury miedzianej¹⁵⁹, fabryki cukierków¹⁶⁰, zakładu produkcji elementów elektrycznych¹⁶¹, naczyń porcelanowych¹⁶², wytwór-

¹³¹ Tamże, sygn. 3547, 9210.

¹³² Tamże, sygn. 9585, 9764.

¹³³ Tamże, sygn. 2097a, 3105, 3198, 12384, 12904.

¹³⁴ Tamże, sygn. 10932, 11051, 11117, 11292.

¹³⁵ Tamże, sygn. 9636.

¹³⁶ Tamże, sygn. 9353.

¹³⁷ Tamże, sygn. 10468.

¹³⁸ Tamże, sygn. 11109.

¹³⁹ Tamże, sygn. 10722.

¹⁴⁰ Tamże, sygn. 11260.

¹⁴¹ Tamże, sygn. 9406, 1332.

¹⁴² Tamże, sygn. 9823, 10613, 10886, 10901, 10903, 11048, 11118, 11310, 11341.

¹⁴³ Tamże, sygn. 1408.

¹⁴⁴ Tamże, sygn. 10966.

¹⁴⁵ Tamże, sygn. 10627.

¹⁴⁶ Tamże, sygn. 10469.

¹⁴⁷ Tamże, sygn. 10748.

¹⁴⁸ Tamże, sygn. 11343.

¹⁴⁹ Tamże, sygn. 10507, 10889.

¹⁵⁰ Tamże, sygn. 9703, 10938, 11117.

¹⁵¹ Tamże, sygn. 11083.

¹⁵² Tamże, sygn. 10432.

¹⁵³ Tamże, sygn. 10811.

¹⁵⁴ Tamże, sygn. 9270.

¹⁵⁵ Tamże, sygn. 10878.

¹⁵⁶ Tamże, sygn. 10858.

¹⁵⁷ Tamże, sygn. 10995, 11367.

¹⁵⁸ Tamże, sygn. 10695.

¹⁵⁹ Tamże, sygn. 11165.

¹⁶⁰ Tamże, sygn. 11058, 10930.

¹⁶¹ Tamże, sygn. 11199.

¹⁶² Tamże, sygn. 10582.

ni kapiszonów do pistoletów dziecięcych¹⁶³, knotów do lamp¹⁶⁴, fabryki makaronu¹⁶⁵, wytwórni mydła¹⁶⁶, pilników¹⁶⁷, fabryki zabawek dziecięcych¹⁶⁸, wytwórni spinek¹⁶⁹, dewocjonaliów¹⁷⁰, galanterii¹⁷¹, harmonijek ustnych¹⁷², guzików¹⁷³, ram drewnianych i listew do ram¹⁷⁴, smoły¹⁷⁵, świec¹⁷⁶, wyrobów celulo-idowych¹⁷⁷ i wielu innych. Ich uzupełnienie i kontynuację stanowią posyty utworzonego dopiero w 1890 roku Wydziału Budowlanego, który przejął wszystkie sprawy budowlane prowadzone na obszarze guberni piotrkowskiej.

Materiał aktowy, wytworzony przez wspomnianą komórkę organizacyjną, stanowią posyty, najczęściej kilku- lub kilkunastustronicowe. Ich kompatybilną częścią są projekty realizowanych inwestycji budowlanych, zawierające – najczęściej – fasadę, przekrój, rzuty kondygnacji budynków, ukazujące ich kształt i wielkość, oraz plany – sytuacyjny i orientacyjny nieruchomości, pokazujące sposób rozmieszczenia obiektów budowlanych i usytuowanie nieruchomości w przestrzeni.

W zbiorze ponad dwóch tysięcy jednostek archiwalnych największą grupę stanowią plany obiektów prywatnych. Osoby fizyczne budowały drewniane i murowane domy mieszkalne, monumentalne kamienice, wille, oficyny, budynki gospodarcze, komórki, ustępy, stajnie, wozownie, obory, szopy, wiaty, drewnitnie. Nie brakowało wśród nich obiektów charakterystycznych dla miasta po dzień dzisiejszy, jak chociażby kamienicy, wybudowanej na nieruchomości Izraela Berka Mejlisa przy ulicy Tylnej¹⁷⁸, obecnie noszącej nazwę ulicy Katedralnej 8, czy też budynku znanego jako „dom Frankego”¹⁷⁹. Pierwotnie w miejscu tej kamienicy stał dworek z pierwszej połowy XIX wieku, stanowiący własność Augusta Szlachera. W 1895 roku działka została kupiona od Wandy Kreczmerowej przez dyrektora fabryki „Brass i Synowie” – Adolfa Frankego. W 1903 roku Franke zwrócił się do Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego

¹⁶³ Tamże, sygn. 10919.

¹⁶⁴ Tamże, sygn. 10860.

¹⁶⁵ Tamże, sygn. 9651.

¹⁶⁶ Tamże, sygn. 10701, 10810, 10823.

¹⁶⁷ Tamże, sygn. 10521, 10781.

¹⁶⁸ Tamże, sygn. 10718, 10802, 10916, 11228.

¹⁶⁹ Tamże, sygn. 11224, 11227.

¹⁷⁰ Tamże, sygn. 9996, 11295.

¹⁷¹ Tamże, sygn. 10503.

¹⁷² Tamże, sygn. 10801.

¹⁷³ Tamże, sygn. 10480.

¹⁷⁴ Tamże, sygn. 10877, 10508.

¹⁷⁵ Tamże, sygn. 9994.

¹⁷⁶ Tamże, sygn. 10333, 10393, 10913.

¹⁷⁷ Tamże, sygn. 9785, 9821, 9852, 10132, 10274, 10337, 10357, 10496, 10504, 10780, 10917, 11255, 11235.

¹⁷⁸ APL, RGP, Wydział Budowlany, sygn. 8119.

¹⁷⁹ Tamże, sygn. 9630.

z prośbą o wydanie zgody na budowę niemalże w samym sercu Częstochowy, u zbiegu ulicy Teatralnej i alei NMP, monumentalnej kamienicy. Jej oryginalny projekt można obejrzyć właśnie w jednym z poszytów Wydziału Budowlanego.

Kolejną grupę inwestycji stanowią inwestycje przemysłowe. Obejmowały one różne formy aktywności lokalnych przemysłowców. To w sumie kilkaset projektów największych częstochowskich firm i mniejszych zakładów przemysłowych, wśród których wymienić można: czesalnię, farbiarnię i przędzalnię wełny należąca do spółki Motte, Meillassoux, Caulliez i Delaoutre¹⁸⁰, drukarnię Oderfelda i Kohna¹⁸¹, odlewnię żelaza i emaliernię „Wulkan”¹⁸², Odlewnię Żelaznych Naczyni Emaliowanych Lubczyńskiego i Strzeleckiego¹⁸³, przędzalnię wełny czesankowej będącą własnością firmy Peltzer i Synowie¹⁸⁴, częstochowską Przędzalnię i Tkalnię Juty „Warta”¹⁸⁵, fabrykę wyrobów celuloidowych S. Weinberga i Spółki¹⁸⁶, Towarzystwo Akcyjne Częstochowskich Zakładów Jutowych i Konopnych, wcześniej fabrykę szpagatu Bracia Goldstein, Oderfeld, Oppenheim¹⁸⁷, Towarzystwo Akcyjne Częstochowskiej Fabryki Kolorowego Papieru i Tapet, wcześniej fabrykę papieru i tapet H. Markusfelda¹⁸⁸, Towarzystwo Akcyjne Zakładów Chemicznych¹⁸⁹, farbiarnię przędzy bawełnianej Wilhelm Brass i Synowie¹⁹⁰, Częstochowską Fabrykę Kleju i Żelatyny, wcześniej fabrykę kleju i żelatyny Markusfelda i Neufelda¹⁹¹, Częstochowskie Towarzystwo Anonimowe Przędzalni „Częstochowianka”¹⁹² i Częstochowskie Zakłady Wyrobów Włókienniczych „Stradom” Towarzystwo Akcyjne¹⁹³.

W aktach występują ponadto projekty budowy obiektów pełniących funkcje usługowe, w tym zabudowy nieruchomości należącej do przemysłowca, kupca, działacza społecznego, właściciela Hotelu Angielskiego Juliana Fuchsa¹⁹⁴ czy będącego własnością znanego fotografa Samuela Langfiera atelier fotograficznego przy ówczesnej ulicy Tylnej (obecnie ulica Katedralna)¹⁹⁵. Przykład bu-

¹⁸⁰ Tamże, sygn. 1232, 1875, 3664, 3850, 4250, 4294, 4698, 5055, 5708, 5999, 6503, 7352, 8190, 8269, 8269, 9103, 9310, 9337, 9587, 10987, 11320.

¹⁸¹ Tamże, sygn. 2800, 4059.

¹⁸² Tamże, sygn. 3594, 3932, 4561, 6873, 12214, 13633.

¹⁸³ Tamże, sygn. 2347.

¹⁸⁴ Tamże, sygn. 136, 639, 1229, 1283, 2098, 2517, 3106, 3122, 3343, 3793, 4349, 4359, 4469, 5156, 5211, 7274, 7809, 8385, 10201.

¹⁸⁵ Tamże, sygn. 5975, 6222, 6766, 9295, 9398, 10200, 10250, 12146, 13072, 13405, 14231.

¹⁸⁶ Tamże, sygn. 6886, 7477.

¹⁸⁷ Tamże, sygn. 1433, 1787, 2252, 2322, 3114, 3114, 5836, 5842, 7184, 9094, 9143, 10199, 18049.

¹⁸⁸ Tamże, sygn. 12908.

¹⁸⁹ Tamże, sygn. 13308.

¹⁹⁰ Tamże, sygn. 147, 696, 1268, 2101, 2790, 3705, 5971, 6932, 9042, 9328, 12890, 13228.

¹⁹¹ Tamże, sygn. 10106, 13360, 10106.

¹⁹² Tamże, sygn. 8287, 8680, 8801, 11434, 12750.

¹⁹³ Tamże, sygn. 11494, 12048, 12532, 13324.

¹⁹⁴ Tamże, sygn. 1786, 2794, 2823.

¹⁹⁵ Tamże, sygn. 5232.

downictwa o charakterze religijnym stanowić mogą kościoły różnych wyznań, domy modlitwy, mykwy, kaplice, kuczki. W aktach Wydziału Budowlanego odnaleźć można, między innymi, projekt budowy stróżówki przy cerkwi prawosławnej¹⁹⁶ i synagogi¹⁹⁷ projektowanej przy obecnych wałach Dwernickiego.

W odniesieniu do Częstochowy nie można pominąć obiektów powstających na potrzeby wojskowe, w tym koszar wybudowanych na nieruchomości Karola Zawady¹⁹⁸, lub posterunku lotnego oddziału częstochowskiej staży granicznej przy ulicy Dojazd (ob. ul. Piłsudskiego), mieszczącego się w budynku stanowiącym własność Michała Hertza¹⁹⁹. Wreszcie zaś reprezentatywne dla akt częstochowskich Wydziału Budowlanego są obiekty o charakterze szkolnym. W serii akt zachowało się kilkanaście jednostek poświęconych nadbudowie, rozbudowie, przebudowie i rozbudowie oraz wszelkiego rodzaju remontom Częstochowskiego Gimnazjum Męskiego²⁰⁰.

Przyznać należy, że uzupełniające się w wielu aspektach akta Wydziału Administracyjnego i Wydziału Budowlanego Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego stanowią cenny, ważny i interesujący materiał do badań nad rozwojem urbanistycznym, architektonicznym, gospodarczym, kulturalnym, religijnym i społecznym Częstochowy w omawianym okresie. Do tak szerokiego spectrum rzeczywistości bytowej mieszkańców miasta dodać można kwestie opieki zdrowotnej, prawne oraz wojskowo-policyjne. Każda z tych sfer znalazła swe odbicie w materiale aktowym Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego, w kolejnych seriach akt.

Posyty składające się na częstochowską pozostałość aktową Wydziału Lekarskiego zawierają informacje o funkcjonowaniu na obszarze miasta szeroko rozumianej służby zdrowia, sprawującej fachową opiekę medyczną nad mieszkańcami miasta i zaspokajającej ich podstawowe potrzeby w tym zakresie. Najlicniejszą grupę akt stanowią materiały dotyczące obsadzania stanowisk lekarzy²⁰¹, felczerów²⁰², akuszerów²⁰³, dentystów²⁰⁴, wydawania zezwoleń na otwarcie miejskich aptek i składów aptecznych²⁰⁵ oraz zakładania wytwórni wód mineralnych i owocowych²⁰⁶. W Częstochowie zorganizowano ponadto szkołę akuszerską²⁰⁷. Licznie w aktach wydziałowych występują teczki zbiorcze zawie-

¹⁹⁶ Tamże, sygn. 3641.

¹⁹⁷ Tamże, sygn. 6774, 6736.

¹⁹⁸ Tamże, sygn. 3079, 8472, 9224, 9292.

¹⁹⁹ Tamże, sygn. 1698.

²⁰⁰ Tamże, sygn. 1935, 2445, 3318, 4043, 5503, 5526, 6124, 6278, 6797, 8378, 5242a.

²⁰¹ APL, RGP, Wydział Lekarski, sygn. 2167, 2478.

²⁰² Tamże, sygn. 1245, 2422.

²⁰³ Tamże, sygn. 6.

²⁰⁴ Tamże, sygn. 1429, 1501, 2678, 3341, 3692.

²⁰⁵ Tamże, sygn. 716, 1079, 1121, 2005, 2006, 2013, 2039, 2384, 2579.

²⁰⁶ Tamże, sygn. 640, 665, 678, 742, 1298, 1567.

²⁰⁷ Tamże, sygn. 2552.

rające dane ruchu chorych w szpitalach, przeprowadzaniu sekcji zwłok oraz badań lekarskich i chemicznych w związku z wypadkami i sprawami sądowymi, odnoszące się do terytorium całej guberni. Osobną pozycję inwentarzową stanowi natomiast preliminarz dochodów i wydatków szpitala częstochowskiego z 1903 roku²⁰⁸.

Zachowały się akta osobowe Władysława Biegańskiego, na które składa się standardowy formularz przebiegu służby zasłużonego dla miasta lekarza internisty, doktora medycyny, logika, filozofa, działacza społecznego, angaż na stanowisko lekarza w szpitalu Najświętszej Maryi Panny w Częstochowie z 1 listopada 1883 roku wraz ze świadectwem pracy w tej instytucji, decyzje władz zwierzchnich, stosunkowo liczne podania o udzielenie urlopu, kopie świadectw urodzenia dzieci i inne²⁰⁹.

Wspomniany szpital Najświętszej Maryi Panny, jak wynika z zachowanych archiwaliów, nie był jedyną placówką służby zdrowia w mieście. W aktach Wydziału Lekarskiego odnaleźć można, po pierwsze, akta prywatnej lecznicy chirurgiczno-ginekologicznej z oddziałem porodowym, prowadzonej w prywatnym domu lekarza Stanisława Nowaka przy ówczesnej ulicy Teatralnej 14. Dowodem na jej sprawne funkcjonowanie są regulamin działalności, zatwierdzony 7 listopada 1911 roku przez gubernatora piotrkowskiego Michaiła Jaczewskiego wraz z jego pełną wersją w postaci drukowanej broszury, protokół oględzin budynku z roku następnego oraz dokładny plan sytuacyjny ukazujący rozmieszczenie wszystkich sal zabiegowych i dla chorych²¹⁰. Po drugie, otwarcia przez lokalne Towarzystwo Dobroczynności dla Żydów szpitala żydowskiego – jak podkreślano w załączonym do akt statucie – „celem stworzenia osobom, cierpiącym na różnego rodzaju choroby, możliwości leczenia w oparciu o współczesne wymagania medycyny, a także odpowiednie warunki szpitalne, utrzymanie i opiekę”²¹¹. Tę ostatnią zapewniał fachowy personel medyczny, o wysokich kompetencjach, o których świadczą kopie dyplomu lekarskiego Lejbusia vel Ludwika Batawii – przyszłego ordynatora, oraz ubiegających się o zatrudnienie lekarzy – Romualda Broniatowskiego i Stefana Kona.

Uzupełnienie tej serii stanowią niekompletne akta aptekarzy w guberni piotrkowskiej. Posyty, ułożone zgodnie z kolejnością alfabetyczną nazwisk, rozpoczynają się od litery „g” i kończą na literze „z”, przy czym w ostatnich sygnaturach odnaleźć można kilka nazwisk spoza wymienionych wyżej grup.

Zagadnienia nadzoru nad zwierzętami – jak już zaznaczono – należące do kompetencji Wydziału Lekarskiego, po 1898 roku przejął nowo utworzony Wydział Weterynaryjny. W ciągu swego istnienia wytworzył, w odniesieniu do Częstochowy, różnorodną dokumentację – od poszytów zbiorczych dotyczących

²⁰⁸ Tamże, sygn. 3974, k. 27–62.

²⁰⁹ Tamże, sygn. 54.

²¹⁰ Tamże, sygn. 3387.

²¹¹ Tamże, sygn. 3710. Wszystkie cytaty podano w tłumaczeniu Autorki.

zwierzęcych chorób zakaźnych i epidemii²¹² oraz handlu mięsem²¹³ do szczegółowych akt częstochowskich weterynarzy, w tym jednostki archiwalne o służbie weterynarzy okręgu częstochowskiego – Reinholda Chrystyna²¹⁴ i Bronisława Reklewskiego²¹⁵, wraz z aktami osobowymi tego ostatniego²¹⁶. Zachowały się ponadto akta starań Reklewskiego o wydanie pozwolenia na przyjęcie felczera weterynaryjnego – pomocnika do nadzoru nad myciem i dezynfekcją wagonów bydłowych na stacji „Częstochowa” Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej²¹⁷; w okresie późniejszym owe starania zostały pozytywnie rozpatrzone przez władze gubernialne. W aktach wydziałowych odnaleźć można też materiały informujące o mianowaniu i obsadzeniu stanowisk trzech felczerów weterynaryjnych – imienne poszyty zakładane na nazwisko Sylwestra Madery, Grzegorza Rabenki i Józefa Solarka²¹⁸, oraz wystąpienie dyrektora Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej z powodu wydanego przez weterynarza Przeździeckiego zakazu wyładowywania koni bez uprzednich oględzin weterynaryjnych²¹⁹.

Praca częstochowskiego personelu weterynaryjnego koncentrowała się na kontroli funkcjonowania rzeźni miejskiej i zakładów usługowych. Wydział Weterynaryjny prowadził korespondencję w sprawie budowy rzeźni miejskiej, w związku z niezachowywaniem standardów higieniczno-sanitarnych w zakładzie dotychczas funkcjonującym w Częstochowie²²⁰, oraz przyjmował podania o przyjęcie do pracy mikroskopistek do badania tusz, wydając ostatecznie decyzję o zatrudnieniu na tym stanowisku dwóch kandydatek – Anieli Mirowskiej i Zofii Paciorkowskiej²²¹. Wydawał bądź odmawiał wydania, jak w przypadku Lejbusia Nowaka, pozwolenia na otwarcie zakładu mycia wnętrzości zabijanych w rzeźni zwierząt. Protokół oględzin pomieszczenia, w którym petent projektował otwarcie zakładu, wykazał wiele nieprawidłowości. Inspektor wskazywał, że jest ono bardzo brudne i małe, znajduje się w sąsiedztwie ustępów i nie posiada systemu wentylacji²²². O potrzebie utworzenia takiej placówki w mieście pisał z kolei w swym podaniu inny interesant – niejaki Abram Rozenwald, dowodząc, że w Częstochowie dokonuje się oczyszczania wnętrzości bydła w domach prywatnych, bez odpowiedniego zezwolenia władz gubernialnych. Przeciwdziałając temu procederowi, jak twierdził, legalnie wystąpił z prośbą o otwarcie takowego zakładu w pobliżu rzeźni²²³.

²¹² APL, RGP, Wydział Weterynaryjny, sygn. 332, 601, 745, 959.

²¹³ Tamże, sygn. 667.

²¹⁴ Tamże, sygn. 3.

²¹⁵ Tamże, sygn. 8.

²¹⁶ Tamże, sygn. 451.

²¹⁷ Tamże, sygn. 102.

²¹⁸ Tamże, sygn. 102, 293, 1053, 1054.

²¹⁹ Tamże, sygn. 252.

²²⁰ Tamże, sygn. 156.

²²¹ Tamże, sygn. 1052.

²²² Tamże, sygn. 542.

²²³ Tamże, sygn. 427.

Zakres kompetencji tej jednostki organizacyjnej Rządu Gubernialnego obejmował, poza powyższym, kontrolę bydła dostarczanego na potrzeby stacjonujących w mieście rosyjskich oddziałów wojskowych. O pozwolenia na prowadzenie takiej działalności na terenie miasta ubiegali się kowelski handlarz bydłem Moszek Chonik (Gonik)²²⁴ oraz wspólnicy Kornberg i Białek²²⁵.

Realizacja zadań z zakresu nadzoru nad działalnością organów państwowych, należąca do zadań Wydziału Prawnego, obejmowała obronę praw skarbu państwowego oraz ściąganie nadużyć urzędników różnych szczebli. Do pierwszej z wymienionych kategorii można zaliczyć spory graniczne rodzące się między miastem a właścicielami częstochowskich nieruchomości, przykładowo znajdujące swe odbicie w aktach powództwo wytoczone przeciwko Janowi Grossmanowi i Maurycemu Kohnowi, właścicielom Przędzalni i Tkalni Juty „Warta” w Częstochowie, o zwrot 1012 sążni kwadratowych ziemi zajętej bezprawnie. Zawartość tego poszytu stanowią: protokół posiedzenia Magistratu miasta Częstochowy, raport Naczelnika Powiatu Częstochowskiego, plan sytuacyjny nieruchomości i kopia protokołu z posiedzenia Wydziału²²⁶.

Wśród akt Wydziału Prawnego wyróżniają się ponadto jednostki dotyczące egzekwowania spadku na rzecz wspólnoty wyznaniowej, a mianowicie akta sprawy przeciwko spadkobiercom częstochowianki Grasyldy Bakłaszewskiej z d. Kruszyńskiej o przekazanie, zgodnie z wolą zmarłej testatorki, sumy w wysokości tysiąca rubli na rzecz Cerkwi św. Cyryla i Metodego, wraz z kopią decyzji Sądu Okręgowego Piotrkowskiego²²⁷, oraz bliżej nieokreślona sprawa powództwa przeora jasnogórskiego przeciwko Damazemu i Helenie Macochom, na którą składa się jedynie jedna strona akt – notatka Wydziału Prawnego skierowana do Wydziału Administracyjnego²²⁸.

Do drugiej grupy należały akta pozwów prawnych skierowanych w stosunku do przedstawicieli instytucji porządkowych za niedopełnienie obowiązków²²⁹. Najczęściej, jak wynika z analizy pozostałości aktowej, jest to korespondencja w sprawach obwinień dozorców częstochowskiego aresztu za niedopełnienie obowiązków służbowych, które skutkowało stworzeniem warunków do ucieczki aresztantów²³⁰. Naruszenie przepisów funkcjonowania służby więziennej podlegało karze porządkowej, z usunięciem ze stanowiska włącznie. Niekiedy jednak władze zwierzchnie nie były tak rygorystyczne. Obwinienie dozorczyńi aresztu w Częstochowie Anny Łapkin o wypuszczenie aresztantki Antoniny Kur zawiera decyzję prezydenta miasta Jana Głazka stanowiącą, że „winę nadzorczyńi

²²⁴ Tamże, sygn. 313.

²²⁵ Tamże, sygn. 323.

²²⁶ APŁ, RGP, Wydział Prawny, sygn. 293.

²²⁷ Tamże, sygn. 2147.

²²⁸ Tamże, sygn. 3096.

²²⁹ Tamże, sygn. 1642, 2918.

²³⁰ Tamże, sygn. 564, 785, 864, 865, 1194, 1281, 1367.

Łapkinowej przyznaje się bezspornie, ale biorąc pod uwagę, po pierwsze, cechy natury kobiecej – pośpieszność i nieopatrność, charakteryzujące nie tylko samą Łapkinową, ale też wszystkie inne kobiety; po drugie okoliczności: że między Łapkinową jako prawosławną i aresztantkami, w większości katoliczkami i żydówkami nie było związków wyznaniowych, że Łapkinowa mieszka w Częstochowie samotnie i cały swój czas poświęca służbie, nawet nocnej, że jest kobietą inteligentną i posiada szacunek aresztantek, a więc zamiana ją na inną osobę nie przyniosłaby korzyści [...] proponuję nałożyć na nią karę administracyjną, bez zwolnienia z zajmowanej posady²³¹. W tej samej serii akt odnaleźć można lapidarne, bo składające się jedynie z jednej notatki, oskarżenie wymienionego wyżej Głazka²³².

Przestępstwa służbowe urzędników miejskich, które należy zaliczyć do kategorii nadużyć, to oszustwa popełnione przez pracowników częstochowskiego magistratu²³³, a także skargi mieszkańców na działalność funkcjonariuszy policji²³⁴. Znajduje się wśród nich skarga referenta 8. Pułku Strzelców, Procenki, na nieprawą działalność i niewłaściwe zachowanie na służbie przystawa sztaba kapitana Sobolewskiego w stosunku do żony powoda, która udała się z prośbą o wydanie jej zaświadczenia na pobór męzowskiego żołdu²³⁵.

Ostatnią serię akt Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego stanowią materiały wytworzone przez Wydział Wojskowo-Policyjny. Rejestrują one, w odniesieniu do badanego przedmiotu, funkcjonowanie częstochowskich służb policyjno-porządkowych. Jednostki aktowe dotyczące uposażenia funkcjonariuszy straży ziemskiej i policji, z tabelarycznymi wykazami płac poszczególnych pracowników²³⁶ i przyznawanych nagród²³⁷, uzupełniają drukowane rozporządzenia dotyczące miejscowej policji, wydawane przez gubernatora piotrkowskiego, ukazujące politykę kadrową – zatrudnianie, awanse, zmiany stanowisk, podziękowania za dobrą służbę, przyznane zapomogi i odszkodowania dla rodzin²³⁸. W jednym z nich gubernator piotrkowski Michaił Jaczewskij tak charakteryzował jednego ze swoich współpracowników: „Dzisiaj, zgodnie z prośbą, odszedł ze służby Policmajster miasta Częstochowy, sekretarz kolegialny [Aleksandr Zachariewicz] Piekur. Ciężkie cierpienie z powodu rany postrzałowej poniesionej od złoczyńców zmusiło tego zacnego przedstawiciela policji odejść ze służby, w rozkwicie sił i nietuzinkowych możliwości. 16 lat oddał służbie państwu, wypełniającej całkowicie nawet jego życie prywatne. Mądry, spokojny, sprawiedliwy i życli-

²³¹ Tamże, sygn. 3032.

²³² Tamże, sygn. 3031.

²³³ Tamże, sygn. 2918.

²³⁴ Tamże, sygn. 1714, 2523, 2968.

²³⁵ Tamże, sygn. 1869.

²³⁶ APL, RGP, Wydział Wojskowo-Policyjny, sygn. 531, 720, 887, 1139.

²³⁷ Tamże, sygn. 657.

²³⁸ Tamże, sygn. 900, 1095.

wy wobec funkcjonariuszy, jak też ludności, skromny A.Z. Piekur wykazywał się przykładowym męstwem, niewzruszoną postawą i zdecydowaniem w chwilach niejednokrotnych krwawych starć z wrogiem porządku państwowego i spokoju publicznego [...]”²³⁹.

Akta wydziałowe rejestrują – w ograniczonym zakresie – stacjonowanie na obszarze Częstochowy jednostek wojskowych. Są to, egzemplifikując, posyty o budowie lazaretu dla 7. i 8. Pułku Strzelców Pieszych na nieruchomości Karola Zawady, wraz z planem sytuacyjnym²⁴⁰; jednostronicowa notatka – prośba dowódcy 2. Brygady Strzelców o przekazanie na cele wojskowe działki pod budowę cerkwi²⁴¹; korespondencja z dowódcą 14. Dywizji Kawalerii w sprawie budowy koszar wojskowych w częstochowskim majątku Władysława Bogusławskiego Stradom-Zacisze i wynajmu tam pomieszczeń dla wojska²⁴² oraz zawiadomienie właściciela tartaku Goldsztajna o chęci budowy koszar dla 42. Mitawskiego Pułku Dragonów (od 1909 r. – 14. Mitawski Pułk Huzarów)²⁴³.

Kwaterowanie wojsk rosyjskich w Częstochowie, jak wynika z zachowanych materiałów archiwalnych, rodziło zagadnienie wynajmu mieszkań dla oficerów. Pismo dowódcy 42. Mitawskiego Pułku Dragonów w sprawie zwiększenia uposażenia oficerów wojsk stacjonujących w Częstochowie, wszczynające postępowanie administracyjne, wskazywało, że oficerowie muszą dokładać z własnych, niezbyt zasobnych kieszeni znaczne sumy na wynajem mieszkań w mieście. Stanowiący załącznik protokołu posiedzenia Komisji Kwaterunkowej z 6 kwietnia 1907 roku wymieniał kwoty otrzymywane ze skarbu państwa na ten cel i rzeczywiste opłaty za wynajem (przykładowo: dowódca pułku za pięć pokoi, kuchnię, stajnię i wozownię płacił miesięcznie 650 rubli, z czego jedynie 375 rubli otrzymywał w postaci uposażenia). Uzupełnienie protokołu stanowi tabela cen za wynajem²⁴⁴. Z drugiej strony, rozlokowywanie oddziałów wojskowych w budynkach należących do osób prywatnych związane było z wypłacaniem wynagrodzeń za kwatery dla wojska²⁴⁵. Akta wydziałowe wykazują pewne nieprawidłowości w tym zakresie, co poświadcza chociażby skarga Michała Herca – właściciela koszar przy ulicach Piotrowskiej (ob. Piotrkowskiej) 157 i Krakowskiej 148²⁴⁶ – oraz odwołanie Emilii Szczecińskiej za nieprawidłowe ściąganie z niej przez miejscowy magistrat podatku na kwaterunkowe potrzeby wojska²⁴⁷.

Problemy lokalowe częstochowskich służb policyjno-porządkowych obrazuje ponadto sprawa kapitalnego remontu lub przebudowy aresztu policyjnego

²³⁹ Tamże, sygn. 10738.

²⁴⁰ Tamże, sygn. 9790.

²⁴¹ Tamże, sygn. 10095.

²⁴² Tamże, sygn. 9799.

²⁴³ Tamże, sygn. 9794.

²⁴⁴ Tamże, sygn. 10096.

²⁴⁵ Tamże, sygn. 9828, 9897.

²⁴⁶ Tamże, sygn. 10090.

²⁴⁷ Tamże, sygn. 10316.

w Częstochowie. Na tę jednostkę archiwalną składa się, między innymi, stanowiący cenne źródło informacji raport dozorca częstochowskiego aresztu sądowo-policyjnego, wyliczający dokładną liczbę aresztantów, powód zatrzymania, organ wydający decyzję o aresztowaniu i skład personelu nadzorującego, oraz pismo prokuratora Piotrkowskiego Sądu Okręgowego, w którym donosi władzy zwierzchniej, że personel więzienny stanowi zaledwie jeden dozorca, jeden starszy nadzorca i ośmiu młodszych, obsługujący około 100–160 osób miesięcznie. Ten ostatni pisał: „przy takiej liczbie aresztantów, bez względu na sumienny stosunek do swoich obowiązków [służbowych], wypełnienie wszystkich trudnych i poważnych zadań wynikających z nadzoru nad aresztantami jest bardzo trudne i prawie niemożliwie, wskutek czego w częstochowskim areszcie sądowo-policyjnym zdarzały się ucieczki ważnych przestępców [...]”. W odpowiedzi gubernator piotrkowski, zaniepokojony bardzo trudnymi warunkami lokalowymi i sanitarnymi, polecał prezydentowi miasta rozwiązać problem natychmiastowo, bez oczekiwania decyzji władz odnośnie do budowy nowego aresztu. Proponował adaptację budynku odwachu, znajdującego się przy magistracie. Poszyt zamyka protokół z posiedzenia magistratu z dnia 7 stycznia 1911 roku, podczas którego rozpatrywano plan i kosztorys budowy w mieście nowego aresztu wojskowo-policyjnego²⁴⁸.

Osobną, liczną grupę materiałów stanowi korespondencja w sprawie cudzoziemców przyjmujących poddaństwo rosyjskie, osób powracających z zagranicy, nielegalnego przekraczania granicy, wydawania świadectw cudzoziemcom zamieszkałym w guberni piotrkowskiej, zezwoleń na przyjęcie poddaństwa rosyjskiego oraz starań o wpisanie do ksiąg ludności. W tej serii akt odnaleźć można także starania mieszkańców Częstochowy o przeniesieniu składu prochu spod Jasnej Góry²⁴⁹. Obawa przed wybuchem składu materiałów wybuchowych, gromadzonych w pobliżu klasztoru jasnogórskiego, pojawiła się wśród mieszkańców miasta po próbie wysadzenia w powietrze pomnika cara Aleksandra II. „Skład prochu nitrocelulozowego – raportował Naczelnik Powiatu Częstochowskiego – funkcjonuje już pięć lat, a magazyn prochu pułku dragonów około dwudziestu i dotychczas jego bliskość w stosunku do klasztor nie wydawała się niebezpieczna, co widać z tego, że nie wpłynęło żadne pismo w tej sprawie. Po próbie wysadzenia w powietrze pomnika pojawiły się słuchy, że w przypadku drugiej próby w wyniku wstrząsu i ruchów powietrza może dojść do detonacji zapasu prochu nitrocelulozowego i cały klasztor się zawali!”. Powołana komisja z przewodniczącym generałem majorem Małychinem stwierdziła, że klasztorowi nie grozi żadne niebezpieczeństwo.

Akta Wydziału Wojskowo-Policyjnego, jak podkreślono wyżej, stanowią ostatnią serię archiwaliów tworzących zespół Rząd Gubernialny Piotrkowski.

²⁴⁸ Tamże, sygn. 2765.

²⁴⁹ Tamże, sygn. 9968.

O jego wartości naukowo-badawczej świadczyć może powyższe, niekompletne i ukazujące jedynie część rzeczywistości bytowej mieszkańców Częstochowy, zestawienie. Jej pełen obraz można ujrzeć dopiero poprzez analizę zawartości innych zespołów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Łodzi. Wśród najważniejszych wymienić należy następujące: Kancelaria Gubernatora Piotrkowskiego, Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Częstochowskiego, Rada Opieki Społecznej Guberni Piotrkowskiej, Starszy Inspektor Fabryczny Guberni Piotrkowskiej, Urząd Gubernialny Piotrkowski do Spraw Fabrycznych i Górniczych, Izba Skarbowa Piotrkowska, Piotrkowski Urząd Gubernialny do Spraw Podatku Przemysłowego, Zarząd Akcyzowy Guberni Kaliskiej i Piotrkowskiej i Skład Napojów Alkoholowych nr 4 w Częstochowie, Zarząd Żandarmerii Powiatów Częstochowskiego i Noworadomskiego, Akta komorników Drugiego Okręgu Sądowego z siedzibą w Częstochowie, Dyrekcja Szkolna w Łodzi i Zarząd Powiatowy Częstochowski.

Bibliografia:

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Łodzi

Zespół: Rząd Gubernialny Piotrkowski

Anteriora, sygn. 225, 226. 293b, 293c, 293a, 235, 237, 238, 239, 236, 267, 268, 227, 254, 264, 265, 287, 288, 272, 273, 287, 279, 280, 281, 291, 290, 1660, 1685, 1687, 1697, 1727, 1733, 1770, 1773, 1805, 1815, 1825, 1838, 1854, 1844, 1883, 1880, 1909, 1913, 1726, 2389, 2391, 2450, 2504, 2964, 2965, 2966, 2967, 3197, 3361, 2390.

Kancelaria Prezydialna, sygn. 726, 846, 872, 831, 854, 790, 641, 638, 600, 599, 697, 435, 478, 474, 801, 540, 927, 6696, 1027, 309, 399, 1018.

Wydział Administracyjny, sygn. 3680, 2772, 141, 2768, 3358, 3357, 11870, 3258, 3248, 3705, 2883, 890, 2342, 1715, 1694, 8926, 11450, 7536, 7684, 8236, 7151, 11559, 12679, 2501, 3684, 11872, 12836a, 8996, 9144, 7893, 701, 8, 3307, 8510, 10057, 10171, 8973, 10266, 6704, 6536, 7724, 8088, 3762, 197, 642, 9409, 9201, 9285, 9533, 9936, 3550, 9366, 8255, 1827, 9677, 11363, 9432, 8904, 7686, 8472, 8492, 6657, 8652, 7908, 7740, 8451, 7599, 6665, 7765, 6595, 7066, 2296, 2956, 4196, 6042, 11275, 10871, 11029, 3489, 347, 314, 5188, 454, 4780, 5039, 414, 6668, 5261, 768, 12537, 12485, 12641, 3547, 9210, 9585, 9764, 2097a, 3105, 3198, 12384, 12904, 10932, 11051, 11117, 11292, 9636, 9353, 10468, 11109, 10722, 11260, 9406, 1332, 9823, 10613, 10886, 10901, 10903, 11048, 11118, 11310, 11341, 1408, 10966, 10627, 10469, 10748, 11343, 10507, 10889, 9703, 10938, 11117, 11083, 10432, 10811, 9270, 10878, 10858, 10995, 11367, 10695, 11165, 11058, 10930, 11199, 10582, 10919, 10860, 9651, 10701,

10810, 10823, 10521, 10781, 10718, 10802, 10916, 11228, 11224, 11227, 9996, 11295, 10503, 10801, 10480, 10877, 10508, 9994, 10333, 10393, 10913, 9785, 9821, 9852, 10132, 10274, 10337, 10357, 10496, 10504, 10780, 10917, 11255, 11235.

Wydział Budowlany, sygn, 8119, 16909, 12843, 12843, 9630, 1232, 1875, 3664, 3850, 4250, 4294, 4698, 5055, 5708, 5999, 6503, 7352, 8190, 8269, 8269, 9103, 9310, 9337, 9587, 10987, 11320, 2800, 4059, 3594, 3932, 4561, 6873, 12214, 13633, 2347, 136, 639, 1229, 1283, 2098, 2517, 3106, 3122, 3343, 3793, 4349, 4359, 4469, 5156, 5211, 7274, 7809, 8385, 10201, 5975, 6222, 6766, 9295, 9398, 10200, 10250, 12146, 13072, 13405, 14231, 6886, 7477, 1433, 1787, 2252, 2322, 3114, 3114, 5836, 5842, 7184, 9094, 9143, 10199, 18049, 12908, 13308, 147, 696, 1268, 2101, 2790, 3705, 5971, 6932, 9042, 9328, 12890, 13228, 10106, 13360, 10106, 8287, 8680, 8801, 11434, 12750, 11494, 12048, 12532, 13324, 1786, 2794, 2823, 5232, 3641, 6774, 6736, 3079, 8472, 9224, 9292, 1698, 1935, 2445, 3318, 4043, 5503, 5526, 6124, 6278, 6797, 8378, 5242a.

Wydział Lekarski, sygn, 2167, 2478, 1245, 2422, 6, 1429, 1501, 2678, 3341, 3692, 716, 1079, 1121, 2005, 2006, 2013, 2039, 2384, 2579, 640, 665, 678, 742, 1298, 1567, 2552, 3974, 54, 3387, 3710.

Wydział Weterynaryjny, sygn, 332, 601, 745, 959, 667, 3, 8, 451, 102, 293, 1053, 1054, 252, 156, 1052, 542, 427, 313, 323.

Wydział Prawny, sygn, 293, 2147, 3096, 1642, 2918, 564, 785, 864, 865, 1194, 1281, 1367, 3032, 3031, 2918, 1714, 2523, 2968, 1869.

Wydział Wojskowo-Policyjny, sygn, 531, 720, 887, 1139, 657, 900, 1095, 10738, 9790, 10095, 9799, 9794, 10096, 9828, 9897, 10090, 10316, 2765, 9968.

Zespół: Urząd Poborowy Guberni Piotrkowskiej, sygn. 42, 44.

Źródła drukowane

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. 66.

„Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa” 1900, nr 163.

II. Opracowania

Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym, pod red. M. Bandurka, Warszawa 1998.

Matuszak T., *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919–1951*, Piotrków Trybunalski – Radzyń Podlaski 2009.

Materiały archiwalne dotyczące Częstochowy w zasobie Archiwum Państwowego w Łodzi (na przykładzie zespołu Rząd Gubernialny Piotrkowski)

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi opartą na egzemplifikacji próbę ukazania najcenniejszej części zasobu Archiwum Państwowego w Łodzi, głównie zaś dokładniejszego zaprezentowania zawartości zespołu Rząd Gubernialny Piotrkowski. Wytypowane i omówione archiwalia, stanowiące cenne źródło do badań nad historią miasta, ilustrują historię Częstochowy w XIX i na początku XX wieku.

Słowa kluczowe: Rząd Gubernialny Piotrkowski, Archiwum Państwowe w Łodzi, materiały archiwalne.

Archival materials concerning Czestochowa in the State Archive in Lodz (on the example of fond Piotrkow Governorate Gouvernment)

Summary

This article presents the most interesting archival materials concentrated on the State Archive in Lodz, on archival fond called Piotrkow Governorate Gouvernment. Selected and analyzed archival unit items illustrate the history of the city of Czestochowa in the nineteenth and early twentieth century, constituting a valuable research source.

Key words: Piotrkow Governorate Gouvernment, the State Archive in Lodz, Czestochowa, archival materials.